Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл
июль
10
суббота
№ 165 (9626).
өртээ 2 көп

СИГЕН КЕЗИП КИРИПКЕН

ЧАДААНА. (Телефон-биле). Бистиң корреспондентивис М. Севенниң дыңнатканы болза: «Искра» колхозта мал чемин белеткээриниң ажылдары эгелээн. Аңгы-аңгы черлерге сиген кезип белеткээр 4 звенону тургускан. Төгериг-Ээмде Кара-Сал Маадыр-оол удурткан 12 кижи составтыг звено сиген кезер машиналыг «Беларусь» деп 4 трактерлуг, сиген тырып шарыыр бир пресстиг ажылдап турар. Звенонуң мал чемнери белеткээр онаалгазы—100 тонна сиген. Июль 7-ге чедир 36 тонна сигенни белеткээш, пресстеп шараан.

Моңгуш Кошкар-оол удурткан база бир звено 12 кижи составтыг. Оон эргезинде 3 сиген кезер машина бар. Звено чоокта чаа бодунуң ажылын Терек-Бажы деп черге эгелээш, 8 тонна сигенни сараттап алган. Ол звено база-ла чүс тонна сигенни ныска хуусаада белеткеп алыр хүлээлгелиг.

Таңды сынының эдээнде

БАШТАЙГЫ АЖЫЛ-ИШЧИ ХҮННЕР

Тываның кодээ ажыл-агыйы Дуржулга станциязының ажылчыннары болгаш тускай эртемниглери СЭКП Тыва обкомунуң ийиги пленумунуң мал чеминиң курлавырын көвүдедир талазы-биле салган сорулгаларын күүседир дээш ажылдап турар.

Малга четчир болгаш шынарлыг чемни белеткээри-биле Дуржулга станциязының дирекциязы бо чылын механизастаттынган бригаданы тургускан. Орта ажылдаар дуржулгалыг механизаторларны, техниканы быжыглаан. Олар мал чеминиң белеткелинче кирипкен.

Сигенчилер станцияның № 1 тракторхову бригадазының төвүнден ырак эвесте тараан сигеннерниң кезиилдезин эгелээнинден бээр чүгле ийи хонган.

Бригаданың баштайгы хүннерде ажыл-чорудулгазы-биле таныжары-биле чеде бердивис. Кижи бүрүзү бодунуң быжыглаан участогунда хүлээлгезин күүседиря-биле чай чок ажылдаан турлар.

Механизастаттынган бригаданың бригадири Василий Афанасьевич Тодазаковту дилеп чораш, ужуражы бердивис.

— Мал чеминиң белеткелинче чаа-ла эгелеп кирип тур бис. Бистиң мурнувуста улуг болгаш харыысаалгалыг сорулганы салган. 1400 га черниң сигенин кезер, 3870 тонна сигенни, оон иштинден 2660 тонна эң эки шынарлыг мал чемин белеткеп бээр даалгалыг бис. Ону күүседип болурунуң аргалары бар. Сигенниң үнүжү багай эвес—деп, бригадир чугаалады.

Кезип турар сигенниң үнүжү тайыс эвес. Ында дөрт «Беларусь» быжыглаттынган. Ооң үжү бот-боттарындан сүрүштүр, а бирээзи арыктар унун кестирип чоруп турар. Ийи хүнде 110 хире гектар черниң сигенин кескен.

Дуржулга станциязынга элээн каш чылдар дургузунда мал чеминиң белеткелинге ажылдап келген механизаторлар сиген кестирип турарын бригадир биске дыңнатты. Оларның-биле ужуражып чугаалаштывыс.

Александр Никитович Земенков хоочун механизатор, ол дөртен ийи чыл ажылдаан.

—Арай-ла шуудавайн тур бис. Хүнде норма 16 гектар чүве. Баштайгы хүнде чедир күүсеттинмейн барды, моон соңгаар ону ажыр күүседип шыдаар арга-дуржулга биске бар—деп, эш Земенков чугаалады.

Шынап-ла, сиген кестирип турар Михаил Есипов, Николай Султреков бирги хүнден эгелээш төлептиг чоруун көргүзүп эгелей берген.

Баштайгы хүнде кескен сиген кургап эгелээн, ону бөлдүреринге бүгү техника четчир.

Сиген белеткекчилериниң ажылының төлевириниң база шаңнап-мактаарының негелделерин ажылдап кылган.

Техниканың доктаамал ажылдаарын хандырары-биле техниктиг ажаалдаының чорударын дуржулгалыг механизатор Павел Давыдовка даасан. Ол хүлээлгезин күүседип кирипкен.

Бо бүгү хемчеглер малга элбек чемни белеткээрин хандырып болур.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: үстүнде сиген кестирикчилери (солагай талазындан) Николай Султреков, Михаил Есипов, Александр Земенков. Адаанда оларның сиген кестирип турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

КАЛБАК ФРОНТ-БИЛЕ

Ниитизиниң малынга бүдүн чартык чылдың чем курлавырын тургузаар дээш күш-ажылчы фронт Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында калбарган.

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң үш бригадазы Хөндергейниң Уялыг-Даш, Кара-Суг шөлдеринде сиген кезиилдезин организастыг чорудуп турар. Ында ниитизи-биле 50 ажыг тонна сигенден 15 сарааттыг тургускан. Ооржак Экер-оолга удурткан механизастаттынган бригада 250 тонна сигенни белеткээр онаалга алгаш, 30 тоннаны кезип белеткеп, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Дөргүн сүт-бараан фермазының ишчилери 15 тоннаны, Сарыглар Хапшык бригадирлээн бригада 8 тоннаны кескеш сарааттаан. Эш Ооржакка баштаткан аныяктар звенозу 14 тонна будук-бүрүнү мал чемигне белеткээш, 36 тоннаны чоокку хүннерде белеткээри-биле ажылының темпизин шапкынчыткан.

«Искра» колхозтуң сигенчилер бригадалары Төгериг-Ээминиң, Теректиң, Хаактыг-Аксыктың, Терек-Бажының шөлдеринде сиген кезиилдезин организастыг эгелээн. Дөрт бригаданың сигенчилериниң демниг ижи-биле ам безин 80 тонна сигенден хөй ногаан сарааттарны тургускан. Кара-Сал Маадыр-оол удурткан 12 кижилиг бригада бригадалар чарыжынга шылгарап, 40 тонна сигенни кезип белеткээн. Ол бригада хүн бүрүде-ле ортумаа-биле 5—6 тоннаны кезип турар. Бригадада кезер машиналарлыг үш трактор, бир тракторнуң белер машиназы, бир пресс быжыглаттырган.

Ол ышкаш Моңгуш Кошкар-оолдуң, Саая Очурнуң, Ооржак Дакый-оолдуң удуртуп турар бригадалары ажылдың темпизин хүн бүрү дүргедедип, ажылының бүдүрүкчүлүү өзүп турар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны коммунист Моңгуш Бичиңмаавың эргелекчилээн семиртилге фермазының ажылдакчылары 20 тонна сигенни кезип белеткээр. Олар 5 тонна будук-бүрүнү чыып белеткээн. Малчын Моңгуш Шиник-Кара 10 тонна сигенни бодунуң күжү-биле белеткээр дээш кезиилдеже кирген.

«Октябрь 30 чылы» колхозтуң 36 кижи составтыг будук-бүрү белеткээр бригадазы (бригадири Куулар Мижит-Доржу) 100 тонна мал чемин белеткээрин хүлээнгеш Хемчик арыында ажылдап турар. Бригаданың ишчилери онаалгазының 40 хуузун күүседипкен. Белеткеттинген будук-бүрү моондактарны шээр мал кыштагларында автомашина-биле чедирип турар.

Будук-бүрү моондактап турарларның чарыжынга Николай Ондар, Виктор Куулар, Зина Моңгуш, Моңгуш Көк олар шылгарап, кижи бүрүзү хүнде 100 моондак белеткээр онаалгазын 115—120 хуу күүседип турар. Ол бригада онаалгазын июль 20-де күүсеткеш, 80 тонна сигенни кезери-биле Хемчик шынаазынга ажылдаар.

М. СЕВЕН.

Кыргылдадан репортаж

ҮҮЛЕ БҮДҮҢГҮР-ДҮР

«Тээли» совхозтуң Найырал салбырының Адыр-Мажалыкта кыргылда пунктузунга эртенгиниң он шакта чеде бердивис. Ажыл хайныышкынныг: чоок-кавыда кыргылдар, чугдурар, туберкулёзка удур эм тарылар дээш сүрүп келген болгаш кажаада хойларның, электриниг хачыларның даап-шимээни чанында Хемчиктиң саарыы-биле холушкаш, магаданчыг аялганы бадырып турганзыг. Салбырның зоотехниги, район Совединиң депутады Маадыр Тойбу-Хаа биске уткуй бо келди. Кыргылда дугайында айтырыгларывыска тодаргай харыыны ол берип олур.

— Бо чылын хой дүгү эрте коптарылбааныйдан, шилиин кыргыыр ажылды июнь 23-те эгеледивис. Ол ажыктыг болду. Коданнардан 60—70 хойну экилеп кыргып тургаш, бо чылдың бирги чартыында күрүнеге дүк садар планывысты ажырып, 7 тоннаны киирдивис. Массалыг кыргылда июль 1-де эгелээн. Оон бээр 15 кодан хойну кыргааш, чуггаш, семиртилгеже чоруттувус. Ам кыргыкчыларның ажылы-биле таныштырайн—дээш, эдертип чорупту.

Кыргылдада шупту 40 кижи хаара туттунган. Оларның чээрби бежи электриниг хачы-биле кыргып турар, арткаңнары дүк тырыыр, хой чуур черде. Таңныылдар, поварлар, тускай эртемниглер база бар.

Ажылда аныяктар хөй. Ортаакы хачыларның бирээзинде улгады берген кижиге чеде бердивис. Чылдың-на кыргылдага идепкейлиг киржип келген Кочаа Допчаевич Доңгак ол болган.

— Хоочун малчын Доңгак Допчааның оолдар, кыстары шупту мурнакчы хойжулар, мергежилдиг кыргыкчылар болдур ийин. Бо ооң биче уруу Өпкү-Саар-дыр — деп, зоотехник Маадыр Салчакович чугаалааш, Кочааның чанында аныяк кыргыкчы кысче айытты. — Кайызы-даа хүнде 35—40 хойну кыргып, нормазын ажыр күүседип турар. Бо коданның соонда Доңгак Бора-оолдуң хоюн кыргыыр. Ол Кочаадан бичези. Оон биче Анна база хоюн сүрүп келген. Доңгак Бүнүштейни таныыр боор силер, Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында районнуң сураглыг аныяк саанчызы аан, база Допчаа акыйның уруу болгай.

Маадыр Салчакович Тойбу-Хаа салбырда база бир билдилиг удуртукчу. Ынчангаш ол мурнакчыларын беш салаазы дег билир, дөргүл-төрелдериниң бээр тө каап бээр кижи болду. Шынап-ла Доңгак Допчааның уругларының үлегерлиг, найыралдыг ажыл-ижин бичии-ле када сонуургатты.

Салбыр 40 кодан хойну кыргыыр. Ам 25 кодан арткан. Оон аңгыда, 4 муң ажыг дөтпе база бар. Зоотехниктиң санап турары-биле алырга, кыргылда он дөрт хонгаш доосту бээр.

Эрткен чылын салбыр күрүнеге 23 тонна дүк садар планын 25 тонна чедирген. Бо чылын план 29,6 тонна четкен. Ону күүседир сорулга салдынган. Баштайгы түңнелдер багай эвес деп санаттынып турар. Бүдүп Доржу бир башка онаашпыр 2 килограмм ажыг дүктү кыргып ап, дээре көргүзүглүг болган, ам дөтпелерин база кыргыыр. Феня Хүрең, Мукаайлы Маадыр-оол, Доңгак Бора-оол болгаш өске-даа дүккүр хойларлыг кадарчылар хоюн ам-даа кыргытпаан.

Салбырның малчыннары Тура тайгазының Сайлыг-Хемнер, Суглуг-Хемнер ыяаар чайлаар. Баштай-ла Салчак Крас, Саая Сентей, Доңгак Ондак олар чайлаавда чедип, малын семиртип берген.

Кыргаан хойларны чуурунуң мурнунда халдавырлыг аарыгларга удур камгалал тарылгага киирип турар. Мал эмчизи Чечек Адыгбай, фельдшерлер Клара Кыргыс, Күжүгет Эрес-оол олар Салчак Малчын-оолдуң коданын 15-ле минута иштинде тарып доозупту. Моон алгаш көөрге, бо эмчилерниң шалыпчыы база аажок.

Кыргылда пунктузундан чүс метр хире черде таарымчалыг хой чуур чаа черни кылган. Аңаа бир кодан хойну 3-4 кезекке үскеш, 15—20 минута болганда чуп доозуптар. Совхозтуң кол мал эмчизи О. Ходуй-оол чуулданы башкарып турар.

Кыргылда пунктузунда четпестер база бар болду. Кыргылданың дешпилгелиг аргазы — хойну дүрген кыргыырының Оренбург аргазын ажыглавайн, хүлүп турар. Мал ажылдыг совхозка бо арганы нептередир, кыргылданың хуусаазын кызырар, шынарын экижидер үе келбээн бе? Электриниг хачыларның бизип эки чидитпейн турарындан чамдык кыргыкчылар хойну дүктелдир кыргааш салып, өскелери хол хачызын ажыглап турары канчап-даа таарышпас. Ол дугайын сагындырарывыска, эрги точууланы солуур дээш чаа точууланы эккелдивис, дүштеки чапсарда салып аар бис дээш ону көргүстү. Ниитизи-биле кыргылда пунктузунда ажыл-иш сорук кириишкинниг, бүдүңгүр чоруп турар болду.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Немелде деңзи

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң Хендергеде № 4 салбырында мыйыстыг бода болгаш шээр малдың семиртилге кодааннары турар. Салбыр күрүнеге садар эъттиң 75 хуузун анаа бүдүрер.

Бо чылдың баштайгы чартыында салбырның малчыннары 31779 кг немелде деңзини алганнар. Оон иштинде 15483 кг немелде деңзини июнь айда алган. Мурнакчы малчын Дөмүр-оол Доңгак 173 баш шарыжыгаш моллургалардан июнь айда 3550 кг немелде деңзини, Хөлбең Ховалыг 1969 чылда төрээн 146 баш шарыжыгаштардан 2940 кг немелде деңзини алганнар.

Салбыр чартык чылда 1068 центнер эъдти күрүнеге саткан.

Ө. ТАВАА.

* * *

Алышкылар мурнаа турар

Бо хүннерде «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында хой кыргылдаазы массалыы-биле ургулчүлевишаан. Машина-биле хойну кыргыырынга Фёдор Бадарчы өскелерден шылгарап, хүнде 50 килограмм дүктү дужаар тургаш, 60—65 кг чедирип, нормазын 120 хуу күүседип турар.

Хойну дүрген кыргыыр талазы-биле кыргыкчылар ортузунга маргылдаа изиг-түлүк уламчылавышаан. Хойну дүрген болгаш шынарлыг кыргыырынга Демир-оол Дотпа амдызында мурнуку одуругда чоруп турар. Ол ышкаш хой кыргыырының талазы-биле оон акызы Виктор Дотпа тергиидеп турар. Виктор хүнде 50 килограмм дүк кыргыыр планын 60-70 кг чедирип, дуңмазын ажыл-иштиң шалыпчыларының мурнуку одуруунда эдертип эккелген. Ол ийи алышкыларның кызымаккай ажыл-ижин совхозтуң Сесерлиг салбырының хой кыргыкчылары үнелеп, олардан өөренип ап турарлар.

К. КАЛЫНДУУ.

* * *

План-бюджет комиссиязының хуралы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң план-бюджет комиссиязының хуралы ук комиссияның даргазы депутат Г. Н. Долгополовтуң даргалаашкыны-биле эрткен.

Бюджет талазы-биле күрүне планын болгаш хүлээлгелерин республиканың Садыг министерствозунуң, респотребсоюзтуң, аъш-чем үлетпүр эргелелиниң күүседип турарының дугайында айтырыгны комиссияның хуралынга чугаалажып көрген.

Республиканың садыг министри Т. К. Сагаачев, аъш-чем үлетпүрүнүң эргелелиниң кол инженери С. Д. Кызыл-оол, респотребсоюзтуң улуг товароведи Н. К. Юневич олар аңаа илеткелдер кылган. Хуралга чамдык эргелелдерниң, садыг баазаларының харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Бистиң корр.

Төрээн чуртунче чаныпкан

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының Бирги оралакчызы К. Т. Мазуров баштаан совет партия-чазак делегациязы июль 9-та тускай самолёт-биле Төрээн чуртунче үнүпкен. Корейниң Күш-ажыл партиязының ТК-зының болгаш КУДР-нуң Министрлер Кабинединиң чалалаажын ёзугаар ол делегация ССРЭ биле КУДР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында Керээге ат салганындан бээр 10 чыл болганынга тураскааткан байырлалга киржип чораан.

Республикада ажаап алыышкын машиналарының септелгези

(1971 чылдың июль 1-де, хуу-биле)

Районнар	Тараа комбайннары	Силос ажаар комбайн	сиген кезер трактор машиналары	Тавычалай кезер жатка
Бай-Тайга	90,0	28,6	133,3	—
Барыын-Хемчик	60,0	—	57,1	25,0
Улуг-Хем	55,5	47,2	84,5	38,5
Тес-Хем	53,3	30,0	80,4	15,8
Чөөн-Хемчик	50,4	35,8	98,0	17,3
Эрзин	40,0	40,0	65,4	16,7
Таңды	18,3	16,4	42,4	8,2
Бии-Хем	16,2	8,6	70,1	6,9
Кызыл х/с	14,6	9,1	44,4	20,2
Каа-Хем	12,5	11,9	78,0	8,5
Өвүр	—	—	63,0	33,3
Тожу	—	—	—	—
Мөңгүн-Тайга	—	—	—	—
Республикада	31,6	21,5	71,0	15,0
Эрткен чылын ол үеде	26,8	17,8	74,6	6,3

Сиген ажаап алыр техниканың, тараа болгаш силос ажаар комбайннарның, тавычалай кезер жаткаларның, ажаап алыышкынга херегжээр өске-даа чепсек-херекселдерниң септелгези хөй-хөй ажыл-агыйларда эрткен чылдыындан артык бедик темпилиг, эки шынарлыг чоруттунуп турар. Колхозтарның, совхозтарның механизаторлары, «Сельхозтехника» бүдүрүлгелериниң коллективтери мында шиитпирлиг участокту ээлеп турар. Ынчалза-даа ажаап алыышкын фронтузунуң эрткен чылдар-биле деңнээр аргажок калбарар бо чылында септелгениң ниити темпизи республикада оожум. Ылаңгыя сиген кезиилдези чер-черде эгелеп турар, мал чемин хөйү-биле белеткээриниң немелде курлавырларын дилеп, тып турар бо хүннерде трактор-биле сиген кезер машиналарның септелгезиниң темпизи эрткен чылдың бо үезинден куду боон турары үениң дайынчы сорулгалары-биле канчап-даа чүүлдешпес.

Комбайннарны, ажаап алыышкынның өске-даа дериг-херекселдерин оларның бүдүрүкчүлүүн бедидер, дүжүт чидириин эвээжедир ындыг таарыштырылгалар-биле дериирин-че онза кичээнгейни салыр херек. Чижээ, тараа богу дээн ышкаш, ындыг үнелиг мал чеминиң чидирииин болдурбайн база ажаап алыр толгэде, саванны, тараа богун кагбайн аңгылап уруп алырының херекселдерин комбайннарга деририр херек. Автомобильдерниң ийи ээлчеглиг бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хандырар, оларның техниктиг белен чоруун бедидер, колхозтарда болгаш совхозтарда механизастаттынган болгаш шывыглыг шаннарны, хоорайдан кедээже чорудар автомобиль транспортун ажаап алыышкынга эки белеткээринче, дүжүт ажаап алыышкынының бүгү курлавырларын ажыглаарынче онза кичээнгейни салыр херек.

Дүүн Кызылга

Дүүн СЭКП Кызыл хоорКомунун хуралдаар залынга найысылалдың ажылчы чоннарының байырлыг хуралы болуп эрткен.

Аңаа «Моолдуң улустуң революциязының 50 чылы» деп илеткелди партия хоорКомунуң секретары эш С. М. Кудажы кылган.

БЕДИК ТЕМП-БИЛЕ

Тес-Хем районнуң Шуурмакта ыяш белеткээр пункт «Тыва кодээ тудуг» трестиниң ыяш материалдарын белеткээр, ону дилип, чазап кылыр кол чери. Бистиң ажылдап турар черивисте амыдырал, ажыл-иш хайнып турар. Ооң түңнелин моон адаанда саннар-биле көргүзүп болур.

Чартык чыл планын июнь 26-да күүсеткен бис. 370 муң рубльдиң бараанныг продукция бүдүрүп үндүрер даалгавысты 395 муң рубль чедир күүседип, ону 415 муң рубльге сайтарган. Тайгадан ыяш сөөртүрүнүң планын 116 хууга, янзы-бүрү тудуг материалдарын 3800 кубометрни хирээлеп белеткээр тургаш, 5186 кубометр кылдыр күүсеткен. Чүгле июнь айның бүдүрүлге планын ниитизи-биле 172 хууга чедир ажыр күүсеткени, коллективтиң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турарын херечилеп турар.

Цехтер, бригадалар аразынга социалистиг чарышты калбартып, күш-ажылдың организациязын шын тургузуп, планныг даалгаларны чогуур үезинде, бедик шынарлыг күүседири дээш демиселди чорудуп турар бис.

Ыяш белеткээр пунктуда чазаныр цех чартык чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеп, пландан ажыр хөй продукция бээрин чедип алган. Тайгада ыяш белеткеп турар Александр Кабановка удурткан бригада тергиин эки ажылдап, бистиң бүгү ажылывысты бичии-даа саадатпайн келген. Ол бригаданың кежигүннери Геннадий Сивков, Константин Шишкин, Иван Косолапов оларны мактавас аргажок. Василий Даваага удурткан тудуг материалдарын хирээлеп турар цех ай санында деңдески ажылдап келген. Ында Иван Соколов, Шолбан Ооржак, Сергей Ондар күш-ажылдың шалыпчылары болуп турар. Тайганың берге оруктары-биле ыяш сөөртүп турар чолаачылар Игнат Кашин, Александр Маслов, Михаил Спирин оларның кызымак ажылы бедик үнелээшкинни ап келген.

Бистиң ажылчын коллектививис күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, арагалаар чоруктар-биле шыңгыы демисежип, ийи-чаңгыс ындыг болуушкуннарны ниитти хуралга чугаалажып, оларның-биле кижизидилге ажылын күштелдирген бис.

Ам бистиң мурнувуста сорулга болза, амгы темпини суларатпайн тургаш, чыл планын декабрьның 25-те күүседирин чедип алыры болур.

В. СҮГДҮР,
ыяш белеткээр пункт начальниги.

Тайбың болгаш найырал

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Даштыкы организацияларның болгаш МАР биле найырал ниитилелдериниң делегаттарының киржилгези-биле моол хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң улус революциязының 50 чылынга тураскааткан байырлыг хуралы Улан-Баторга болган.

МАРН ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, секретары Б. Лхамсурэн хуралды ажыткан. МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ю. Цеденбалдың байырлыг чагаазын хуралга номчаан.

Тайбыңның болгаш найыралдың моол организациялар Федерациязының күүскомунуң даргазы Д. Адилбиш «Тайбың болгаш улустарның найыралы дээш моол улустуң 50 чылдыг демисели» деп илеткелди кылган.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Акы-дуңма моол улус-биле кады совет кижилер Моол улус революциязының 50 чыл оюн байырлалдыы-биле демдеглеп турар. Июль 8-те Москваның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң байырлыг хуралын бо кайгамчыктыг болуушкунга тураскаал болдурган.

Хуралдың президиумунда — эштер А. П. Кириленко, А. Я. Пельше, К. Ф. Катушев болгаш өскелер-даа. Тайбыңның болгаш найыралдың моол организациялар Федерациязының болгаш моол-совет найырал ниитилелиниң делегациязының кежигүннери база ында. МАРН Төп Комитединиң кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ц. Пунцагноров делегацияны баштап келген.

СЭКП ТК-ның секретары К. Ф. Катушев илеткел кылган. Коммунистиг шимчээшкинниң дайынчы отряды—МАРН-ның удуртулгазы-биле моол улустуң социализм тургузуушкунунга чедип алган кайгамчыктыг чедиишкиннерин ол демдеглээн.

Тускай догуннаашкынның бүгү чылдарының дургузунда бистиң чуртувус-биле Моол Арат Республиканы эң сырый найыралдың болгаш акы-дуңмалышкы кады ажылдажылганың харылзаалары холбаштырып турарын моол улустуң улуг байырлалының хүнүнде демдеглээри бистерге, совет кижилерге онза өөрүнчүг-дүр. 1966 чылда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев баштадыр совет партия-чазак делегациязының Моол Арат Республикага чораан үезинде ат салганы ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның аразынга Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузаламчы дугайында керээни чарганы совет-моол бүгү талалыг кады ажылдажылганы улам быжыглап, хөгжүдеринде төөгүлүг болуушкун болу берген. Бо керээ хөй чылдарлыг совет-моол харылзааларының онза үре-түңнелдерин түңнеп байыдып, Совет Эвилелиниң болгаш улусчу Моолдуң найыралын улам хөгжүдүп, ханыладырының келгерендеги болгаш тодаргай перспективаларын айыткан.

Чыылганнар Ц. Пунцагноровтуң чугаазын чылыы-биле уткаан.

(СЭТА).

1921 Моолдуң улустуң революциязының 50 чылы

Бисте мындыг плакат бар. Ону бажыңнарның ханаларындан-даа, пионер булуңнарында делгиирлерден-даа көрүп болур. Ону кала-даа көрүп болур. Тук тудкан аъттыг кижи кара оңгарны арта халдып орар. Сөөлгү 50 чылдарда бистиң улустуң эрткен төөгүлүг оруун ынчаар чураан.

XX чүс чылдың революстуг шуурганының чалгыы бистиң чуртка чедип келген. Моол улус хосталганы болгаш хамаарышпас чорукту чаалап алыр, бодунуң салым-хуузунуң ээзи болур дээш демиселге көдүрлүп үнген.

Моол улустуң демиселинге күчүлүг совет улус, улуг Ленин дузалаан. Моолдуң революсчулары бистиң улустуң шылгарангай оглу Д. Сухэ-Баторга баштадып алгаш, улустуң бүгү күштерин хосталга болгаш аас-кежик дээш ыдыктыг демиселче баштап шыдаан. Бүгү делегейниң ажылчы чоннарының башкызы болгаш баштыңчызы В. И. Лениниң өөредиин удуртулга болдургаш, олар национал-хосталганың болгаш социал депшилгениң чырыткылыг оруунче чуртту кирип шыдаан.

Феодализмден социализмче — бистиң улустуң кайгамчыктыг салым-чолу ындыг болган. Ынчангаш бөгүн кым бир кижи бистиң күрүневистиң мөзү-шынарын чаңгыс сөс биле тодарадыр дээр болза, ол мынча дээр: социалистиг.

(«ҮНЭН» солундан).

Улуг Лениниң чагыглары

1921 чылдың ноябрьда Д.Сухэ-Баторга баштаткан моол төлээлериниң Москвага барган үезинде совет чазак-биле оларның чугаалажыышкыннары база РСФСР-биле Моолдуң аразынга найыралдыг харылзааларны тургузар дугайында баштайгы дугуржулгага ат салыышкыны В. И. Лениниң бодунуң киржилгези-биле болган. 1921 чылдың ноябрь 3-те В. И. Ленин совет-моол дугуржулгага ат салырын дүргедедир дугайында айтыышкын берген.

1921 чылдың ноябрь 5-те дугуржулгага ат салдынган. Ол дугуржулганың бирги чүүлүнде чугаалап турары болза: **«Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының чазаа Моолдуң Улустуң чазаан Моолдуң хоойлу ёзугаар кара чаңгыс чазаа деп хүлээп көрүп тур».** Совет Россия биле Моолдуң аразынга социалистиг интернационализмниң, ёзулуг деңэргениң болгаш бот-бодун хүндүлежириниң принциптеринге үндезилеттинген чаа харылзаалар Совет Россия биле Моолдуң аразынга эң баштай ынчаарда тургустунган.

Совет чазак биле моол төлээлерниң чугаалажыышкыны болуп турар үеде В. И. Ленин моол төлээлерни хүлээп алган. Моолдуң араттың партиязының болгаш Моолдуң Улустуң чазааның төлээлери-биле В. И. Лениниң бодунуң чугаалашканы МАР-ның хөгжүлдезиниң бүгү оруунга канчаардаа аажок улуг революсчу-дуржулгалыг салдарлыг болган. Моол төлээлер-биле беседазынга улуг Ленин Улустуң партиязын болгаш улустуң эрге-чагыргазын быжыглаарының эргежок чугулазын болгаш Моолдуң капиталистиг эвес оруктап социализмче хөгжүүрүнүң перспективаларын айыткан.

Моол төлээлер-биле беседазынга В. И. Лениниң чугаалааны болза:

«Силерниң чуртуңарның кандыг-даа ажылчы кижизинге кара чаңгыс шын орук болза, совет Россияның ажылчыннары-биле болгаш тараачыннары-биле эвилелдежип алгаш күрүне болгаш ажыл-агый талазы-биле хамаарышпас чорук дээш демисел болур».

Моол арат республиканың хөгжүлдезиниң бүгү төөгүзү ленинчи чагыгларның шынныын бадыткаан. Моол улустуң революциязының баштыңчызы, улус демократтыг моол күрүнениң болгаш араттың партиязының үндезилекчизи Д. Сухэ-Батор ленинчи чагыгны барымдаалааш, мөчүүрүнүң мурнунда мынча дээн: **«Моолдуң тускай хөгжүлдезиниң дааныр күштери болза чурттуң иштинге күш-ажылчы чон болгаш чурттуң даштынга Совет Россия болур».**

Моол улуска дузалаар дугайында Лениниң айтыышкынын совет улус ленинчи партияның удуртулгазы-биле күүседип келген болгаш күүседирин үргүлчүлеп турар.

> **«Моолдуң Араттың революстуг намы-биле, Моол Арат Республика-биле СЭКП-ни, Совет күрүнени шылгаттынган быжыг найырал чартык чүс чыл иштинде холбаштырып келди. Социалистиг Моолдуң шынчы өңнүү болгаш эвилелчизи — Совет Эвилели моол өңнүктерниң экономиказының улуг-улуг айтырыгларын шиитпирлээринче, бодунуң чуртунуң делегей туруштарын быжыглаарынче угландырган күжениишкиннерин идепкейлиг деткип турар».**
>
> **Л. И. Брежнев**

Өргээден Кызыл-Маадыр чедир

Моол Арат Республиканың найысылалы Улан-Батор — чурттуң политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг төвү. Бо хоорай үш чүс чыл мурнунда найысылал кылдыр үндезилеттинген.

Хоорайның амгы чогум ады Улан-Батор болганынга чедир доктаамал ады чок турган: «Хутагтың Ургэ» («Хуттуттуңуң Өргээзи»), «Их Хурэ» («Улуг хүрээ»), «Нийслэл Хурэ» (Найысылал Хүрээ») деп янзы-бүрү аттарлыг турган.

Чижээ, Моол улустуң хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселиниң бүдүүзүнде—1911 чылда маньчжур эжелелден хосталган соонда Улуг Хүрээни автономнуг Моолдуң найысылалы кылдыр Найысылал Хүрээ деп чарлаан. Оон эгелээш күрүне аппарады аңаа доктаамал ажылдай берген.

Улуг феодалдар даштыкы империалистер-биле кады Моолдуң автономиязын узуткаан соонда, Найысылал Хүрээ—Ургэ болза хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш моол улустуң революстуг демиселиниң төвү апарган. Моолга эң баштайгы революстуг чажыт бөлгүмнер 1919 чылда аңаа тывылган.

1921 чылдың июль 6-да Кызыл Шеригниң болгаш Моолдуң Улустуң Шерииниң кезектери барон Унгерниң ак-гвардейжилерин үндүр ойлаткаш, хоорайны хостаан. Июль 11-де Моолдуң улустуң революциязының тиилээнин болгаш Улустуң доктаамал чазааның тургустунганын Моол улустуң маадыры Д. Сухэ-Батор чарлаан. Революстуг демиселдиң тугу ол хоорайның кырынга мөңгеде киискип, революстуг Моолдуң найысылал хоорайы болу берген.

Улустуң чазаа, Моолдуң улустуң партиязының ТК-зы, Моол, совет шериглериниң штавы бо найысылалга доктаап туруп алгаш, Моол улустуң чаа амыдырал дээш демиселин удуртуп эгелээн.

Улан-Батор. МАР-ның бирги Улуг Хуралы 1924 чылдың октябрь 29-та МАР-ның найысылалын Улан-Батор (Кызыл-Маадыр) кылдыр эде адаарын чарлаан. Оон эгелээш Моол Арат Республиканың найысылалы чаартынып эгелээн.

Мурнунда дуганнар, малгаш бажыңчыгаштар, өглер турган черлерде амгы үениң хөй каът бажыңнар, делгем, арыг силиг кудумчулар, ногаан сесерликтер, садтар тургустунгулаан.

Улан-Батор кыска хуусааның иштинде чурттуң үлетпүрүнүң төвү болу берген. Найысылалдың үлетпүрүнүң баштайгызы—үлетпүр комбинады Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле туттунган, 1934 чылда ажыглалга кирген. 1968 чылдың медээзи-биле алырга Улан-Баторда чиик болгаш аар үлетпүрнүң 60 ажыг бүдүрүлгелери мөөңнеттинген. Олар күрүнениң нийти үлетпүр продукциязының 53 хуузун бүдүрүп үндүрүп турар.

Бөгүнгү Улан-Батор — МАР-ның эртем болгаш культура амыдыралының төвү. МАР-ның Эртемнер академиязы, Моолдуң күрүне университединге баштадыр тос дээди өөредилге черлери, чеди тускай ортумак өөредилге черлери, 41 нийти билиг школалары ажылдап турар. Улан-Баторда театрлар, цирк, кинотеатрлар, культура ордулары, клубтар, библиотекалар, 20 эмнелге албан черлери ажылдап турар.

Найысылалдың чурттакчыларының социал составы база өскерилген. Шаанда ооң чурттакчыларының бирги черин ламалар, садыгжылар ээлеп турган болза, ам—ажылчыннар, албан-хаакчылар. Хоорайның 261,9 муң чурттакчыларының 43 муңу үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш тудугнуң ажылчыннары, 55 муң ажыы студентилер болгаш сургуулдар.

МАР-ның даштыкы чурттар-биле харылзаазы өскени-биле холбаштыр хөй-хөй элчин чери, тайбың болгаш найыралдың Моол организацияларының федерациязы болгаш өске-даа хөй-нийти организациялары Улан-Баторда мөөңнеттинген.

Улан-Батор — чаа тудугларның хоорайы. Он ажыг чыл мурнунда совет архитекторларның дузаламчызы-биле хоорайны чаартырының чиңгине планы чогааттынган. 1953—1961 чылдарның дургузунда ол планны боттандырганы хоорайның хөгжүлдезинде улуг базым болган. Ооң соонда чаа чиңгине план бадылаттынган. 1961—1980 чылдарның дургузунда нийти шөлү 2 миллион 500 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнары туттунар.

Ам Улан-Баторнуң чурттакчыларының беженажыг хуузу чаагайжыды туттунган амгы үениң чаа бажыңнарында чурттап турар. Чуртталга бажыңнары беш, тос каът. Оларны индустриалдыг метод-биле тудуп турар. Чаа планны ёзугаар найысылалдың девискээри—узун дурту 20 километр, доорасы 12 километр кылдыр алгыыр. Хоорай 4 үлетпүр районнарга хувааттынар.

Хоорайның чедиишкинниг хөгжүлдези болгаш чаагайжыдылгазы эрте бурунгунуң хожудаңгай хоорайының амгы үедеги социалистиг хоорай кылдыр чаартынган.

Д. НАЦАХДОРЖ.

Мээң чуртум

Аарыг кижи четтиргештиң эттипе бээр
Аржаан суглуг хөлдер, хемнер сенде көвей.
Арат кижи көрүп каанда таалай бээр
Аажок улуг хову, даглар сенде дикчок.
Ханы ынак төрээн черим,
Кайгамчыктыг моол чуртум.
Кышкы хүнде аккыр торгу тонун кедер,
Хыраа, дожу шил дег кылдыр кылаңнажыр,
Чайгы хүнде ховулары маңнык-талыр,
Чараш кызыл чечектери чаагай чыттыг —
Ханы ынак төрээн черим,
Кайгамчыктыг Моол чуртум.
Буурул баштыг Хангай сындан Алтай чедир
Бурунгудан ажы-төлге кавай болган,
Амгы хүнде кызыл тугу хүнде чайнаан,
Араттары кинчи-бектен адырылган
Ханы ынак төрээн черим,
Кайгамчыктыг Моол чуртум.
Ынак ырым, төрээн дылым дыңналып тур,
Ынак черим сеңээ аажок өөренген мен,
Сээң чаа чырык херелиңни көрүп тур мен.
Сени дээштиң ажыл кылып, чурттап чор мен.
Ханы ынак төрээн черим,
Кайгамчыктыг Моол чуртум.

Очулдурган Б. ХӨВЕҢМЕЙ.

ДАШТЫКЫЛАРНЫҢ ҮНЕЛЕЛИ

Караңгы бүдүүлүк феодализмден социализмче шилчилгени төөгүде эң-не баштай боттандырган чоруу болза, чырыткылыг келир үеже шын орукту хөгжүп турар аныяк күрүнелерге айтып турардыр. Мооң ужурунда МАР-ның эрткен оруун янзы-бүрү чурттарның чүгле эртемденнери эвес, харын база бүгү делегейниң депшилгелиг кижилери улуг кичээнгей-биле сонуургап, силерниң чуртуңарның үлетпүрүн, көдээ ажыл-агыйын культуразын болгаш чырыдыышкынын улуу-биле магадап турар.

Р. БАУВЕ,
Берлин университединиң эртем ажылдакчызы (ГДР).

* * *

Социализм тургузуушкунунга материал-техниктиг баазазын тургузуп калбартыр дээш Моолдуң киирген күжениишкиннерин Мали улуг ужур-дузалыг кылдыр көрүп турар. Чүге дизе, Моол болза, ССРЭ-ниң соонда социализмниң оруунче кирген ийи дугаар чурт боор турарындан аңгыда, ооң дуржулгазы хамыктың мурнунда марксизм-ленинизмге үнелиг салыышкын болуп, кошкак хөгжүлделиг кандыг-даа чурт капитализмни таварбайн, феодализмден социализмче шилчип болур дээрзиниң көргүзүү болуп турар. Өске талазында Моолдуң дуржулгазы аныяк мали национальның мурнунда чидиг тургустунуп келген хөй-хөй айтырыгларны шиитпирлээр орукту чырыткан болгаш бөгүн-даа чырыдып турар.

Мамаду САРРА,
Малиниң политиктиг ажылдакчызы. (Африка).

* * *

Улуг чедиишкиннерни чедип алган-дыр силер, ол болза, улустары чүс-чүс чылдарда хожудаңгай чурттап келген Латин Американың, Азияның болгаш Африканың хөй-хөй чурттарынга үлегер болуп турар. Кадыг дошкун бойдус байдалдыг чуртка эң-не хожудаңгай социал-экономиктиг үе-байдалга бодуңарның херээңерни эгелээн силер. Ол бүгүнү өскертир төлээде, чаа нийтилелди, чаа экономиканы, ажылчы чоннарның аас-кежиктиг амыдыралынга чаа байдалды тургузар ужурга таварышкан-дыр силер. Ындыг сорулгаларны күүседир төлээде, шыдамык күжениг, чаныш-сыныш чок чорук, революстуг дуржулга-биле, Маркс-Лениниң өөредии-биле чепсегленген кижилерниң дидим болгаш каңнадган чоруу херектиг турган. Ол бүгү мөзү шынарларны МАРП бодунга шиңгээдип алгаш, ол сорулганы дидими-биле сегирип алган болгаш ону алдарлыы-биле күүсеткен. Силерниң бо маадырлыг чорууңарны чүгле ёзулуг коммунистиг маадыр чорук деп тайылбырлап болур.

Франсиско МИЕРЕС,
Венесуэланың компартиязының ТК-зының кежигүнү (Мурнуу Америка).

* * *

Моолдуң амыдырал деңнели дыка бедиктир. Чамдык талалар-биле ол деңнел Япониядан-даа артык бедик деп бодап тур мен. Даштыны Моолдуң улузунуң кайы хире аас-кежиктиг чурттап турарын болгаш экономика хөгжүлдезинде кайы хире улуг чедиишкиннер чедип алганын көргеш, моол улус тайбынче херек кырында шынчы болгаш ак сеткилдиг чүткүп турар деп түңнелди кылдым.

Тонио МАЦУОНО,
япон журналист.

* * *

Моолдуң күрүне университединиң француз дыл кафедразынга чордум. Ол кафедраның башкылары меңээ кончуг эки болду. Мен бодаарымга, культурлуг харылзааларны моон ыңай-даа хөгжүдер ужурлуг бис деп бодап тур мен.

Моол дылды болгаш чечен чогаалды сөөлгү үеде Францияда дыка сонуургап турар. Моол дыл талазы-биле тускай эртемден Р. Амаён үш чыл мурнунда бистиң чуртка моол дылды башкылап эгелээн.

Моолга көрген чүүлдеримниң дугайында хейнү чугаалап болур мен. Хужиртиге, Хар-Хоринге, Цэцэрлэгке чордум. «Хужирт» гостиница меңээ дыка таарымчалыг болду—оортан ону долгандыр черлер кайгамчыктыг чараш көстүр. Цэцэрлэгте музей база кончуг солун. Ынчалза-даа магадаткан эң-не кол чүве — социалистиг орук-биле чоруп орар моол улус. Моол улус кончуг бөдүүн, аалчы хүлээп алыры ээлдек-эвилең болгаш ажык сеткилдиг-дир.

А. РИГАЛОФФ,
Париж университединиң профессору.

* * *

Моол Арат Республикага ам ийи удаа кээп тур мен, он бир чыл мурнунда чораан мен. Ынчангаш мен силерниң чуртуңарның кыска хуусаада — 11-ле чылда безин чедип алган кайгамчыктыг чедиишкиннерин демдеглеп болур мен. Улан-Баторну арай боорда таныдым: амгы үениң хөй санныг чүүлдери дериттинип, туттунганының ачызында хоорай өскерилген-дир. Улан-Баторга келгеш эртемденнер. Б. Ширендыб, Б. Ринчен, Ц. Дамдинсурэн, Ш. Лувсанвандан болгаш оон-даа өске эртемден өөрүм мени эвилең экизи-биле уткуп алды.

Моол шинчилелиниң ийиги бүгү делегей конгрезин Улан-Баторда чыылдырып турары моол эртемниң улуг чедиишкини деп үнелеп тур мен. Күрүне университединге, музейлерге, үлетпүр комбинадынга чорааным, төөгүлүг тураскаалдарны, концерттерни, моол фильмнерни көргеним, Мурну-Гови аймакка барганым меңээ дыка солун болган.

Моолдуң улустуң революциязының ам болур 50 чыл ою-биле холбаштыр социалистиг тургузуушкунунуң херээнге улуг чедиишкиннерлиг болурун, аас-кежикти болгаш чечектелиишкинни акы-дуңма моол улуска чүректиң бүгү ханызындан күзеп тур мен.

В. ПРИМБА,
Бухарест университединиң профессору.

АКЫ-ДУҢМА КОЖАВЫСТЫҢ

Моол арат республиканың ажылчы чоннары социализмниң акы-дуңма чурттарының улустары-биле, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен-биле кады Моолга улусчу революцияның тиилээн хүнүнден бээр бежен чылын даарта байырлалдыг демдеглээр.

1921 чылдың чайынында моол болгаш совет шериглериниң дем каткан дайынчы хемчеглериниң түңнелинде ак-гвардейжи дээрбечилерни болгаш кыдат милитаристерниң шериглерин чылча шаварын дооскан. Июль 11-де Моол найысылал Ургеге (амгы Улан-Баторга) революсчу доктаамал улусчу чазакты чарлаан, ооң составынга улусчу революцияның баштыңчызы Д. Сухэ-Батор кирген. Ол хүн оон бээр-ле Моолдуң төөгүзүнге ооң күш-ажылчы улузунуң национал эң улуг байырлалының хүнү апарган.

Улуг Октябрьның шуут салдары-биле боттанган моол улусчу революция бодунун национал болгаш социал хосталгазы дээш моол улустуң үр үелиг демиселинге үндезин эргилде болган. Маньчжур-кыдат колонизаторларның ийи чүс чыл ажыг үргүлчүлээн дарлалын, чурттуң феодал-крепостниктериниң күчүделин ол революция кезээде чок кылып, чаа нийтилелди тургузарының калбак перспективаларын, депшилгеже болгаш аас-кежикче, социализмче болгаш коммунизмче орукту ажыткан.

Октябрь революциязының революсчу салдары даштыкы чурттардан бир-ле дугаарында хөгжүлдениң капиталистиг эвес, харын социализмче угланган оруунга туруп алган Моолга хамаарыштыр онза күш-биле илерээни билдингир болгай. Хожудаңгай чурттар капиталистиг чаданы оюп эрткеш, экономика талазы-биле сайзырангай социалистиг өске чурттарның интернационалчы дузаламчызынга даянып алгаш, социализмче шилчип болурунуң дугайында ленинчи өөредигни херек кырынга бир дугаарында боттандырганнарының бирээзи болганынга моол улус дүрүм ёзугаар чоргаарланып турар. Моолга улусчу революцияның дуржулгазы амгы үеде делегейге улуг ужур-дузалыг апарган, чүге дээрге колониализмни болгаш феодализмни чок кылгаш, эрге-чагырганы бодунуң холунга ап, бодунуң марксисчи-ленинчи партиязынга шуут баштаткан күш-ажылчы улус социал-экономиктиг кайгамчык улуг чедиишкиннерни чедип ап болурун ол дуржулга бүзүреддиг көргүзүп турар.

* * *

Моол революция бодунун чооккү болгаш эчис сорулгаларының талазы-биле антиимпериалистиг, антифеодалдыг, ёзулуг улусчу революция болган. Бодунун хөгжүлдезинге ол революция ийи үе-чаданы эртип турар: биргизи—нийти демократтыг (1921—1940 чылдар) болгаш ийигизи —40 чылдардан эгелээн социалистиг үе-чада.

Ол революцияның эң чугула онзагай чүүлдериниң бирээзи чүл дээрге национал ажылчын аңгызы болгаш буржуазияның аңгызы чок турган ындыг кедергей хожудаңгай чуртка ооң боттанганы болур. Дарлаттырган күш-ажылчы араттар революцияның шимчедикчи күжү болу берген, ооң удуртукчузу бодунуң ажыл-чорудулгазынга марксизм-ленинизмге даянган Араттың революстуг партиязы болган.

Сураглыг ленинчи өөредигни удуртулга болдургаш, МАРН-ның 1924 чылдың августа болган III съездизи Совет Эвилелиниң интернационалчы дузаламчызынга даянып алгаш, капиталистиг эвес, социализмче оруктап чурттуң перспективтиг хөгжүлдезинче угланган кол шугумну хүлээп алган.

30 чылдарның төнчүзүнге чедир Моолдуң Араттың революстуг партиязы ол шугумну чайгылыш чок боттандырбышаан, чуртту төөгүлүг тиилелгеге чедирип келген. «Феодалдарның өнчүзүн хавырары-биле доозулган антифеодалдыг чайгылыш чок хемчеглерни боттандырарынга үндезилээш, феодалдарның аңгызын эчизинге чедир чок кылган. Чаа экономиканың болгаш культураның тургузуушкунунуң база хөгжүлдезиниң үезинде национал ажылчын аңгы тыптып келген болгаш улусчу интеллигенция өскен. Улус-демократтыг тургузугнуң политиктиг үндезини—ажылчын аңгының болгаш күш-ажылчы араттарның эвилели тургустунган. Пролетариаттың болгаш тараачыннарның революсчу-демократтыг диктатуразының бир янзы хевири болур Моолдуң күш-ажылчы улузунуң революсчу-демократтыг күрүнези чоорту ажылчын аңгының диктатуразы болу берген» деп, Моолдуң Араттың революстуг партиязының 1966 чылда МАРН-ның XV съездизинге хүлээп алган чаа программазында чугаалаан.

Мынчангаш, 1940 чылга чедир Моол Арат Республикага улусчу революцияның нийти демократтыг үе-чадазы колдуунда доозулган. Демократтыг революцияның социалистиг революция кылдыр чоорту өзүп кирериниң үе-чадазы эгелээн.

Революцияның социалистиг үе-чадазында моол улус бодунуң партиязының башталгазы-биле чаа-чаа тиилелгелерни чедип алган: Моол аграрлыг чурт турганындан 50 чылдарның төнчүзүнге чедир аграр-индустриалдыг социалистиг чурт болу берген.

Ленинчи кооператив планынга дүүштүр база МАР-ның национал онзагай байдалдарын барымдаалап, хуу арат ажыл-агыйларны кооперастаарын 1959 чылда боттандырып дооскан МАРН-ның болгаш моол улустуң политиктиг болгаш экономиктиг эң чугула тиилелгези болган. Кооперативтиг тургузугнуң тиилээни-биле чурттуң бүгү улус ажыл-агыйынга социалистиг бүдүрүлге харылзаалары бадыттаттынган, ажыл-агыйның чаңгыс аай системазы тургустунган, кижини кижи мөлчүүрүнүң кандыг-даа үндезини чайлаттынган. Көдээ ажыл-агыйны кооперастааны база бир өске чугула айтырыгны шиитпирлээр — экономиканың чаа адырын — чер ажылын калбаа-биле хөгжүдүп, кур черлерниң делгем шөлдерин шиңгээдип алырынга үндезилээш, бодунуң бүдүрген тараазы-биле чуртту хандырар арганы берген.

Моолга ёзулуг культура революциязын боттандырган. Моол улустуң социалистиг утка-шынарлыг болгаш национал хевирлиг культуразы база амгы шагның эртеми, улусчу интеллигенцияның хөй санныг кадрлары тургустунган. Улус массаларның культура талазы-биле хожудаңгай чоруу чуртта шагда-ла узуткаттынган. Ам школа назылыг уругларны бүгү-нийти долу эвес ортумак өөредилгеже шилчидерин боттандырып турар.

1960 чылдан эгелээш МАР бодунун хөгжүлдезиниң чаа үезинче, кол сорулгазы социализмниң быжыг материал-техниктиг баазазын тургузары болуп турар социалистиг тургузуушкунну доозарының үезинче кирген. Ол сорулганы боттандырарынга бирги үе-чада болза дөрткү беш чылдың (1966—1970 чылдар) онаалгаларын чедиишкинниг күүсеткени ол болган.

Акы-дуңма моол улус бодунуң национал улуг байырлалын—улусчу революцияның тиилээниниң 50 чылын күш-ажылчы кайгамчыктыг чедиишкиннери -биле уткуп турар.

Моолдуң Араттың революстуг партиязының 1971 чылдың июньда болган XVI съездизи моол улустуң политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг амыдыралынга съездилер аразындагы үеде чедиишкиннериниң түңнелдерин үндүрүп, МАРН ТК-ның отчёт илеткелин бадылаан болгаш 1971—1975 чылдарда МАР-ның улус ажыл-агыйын болгаш культуразын хөгжүдериниң бешки беш чыл планының талазы-биле директиваларны хүлээп алган.

Чаа беш чыл планының кол экономиктиг сорулгазы чүл дээрге көдээ ажыл-агыйны улам туруштуг өстүрүп, үлетпүрнү болгаш экономиканың өске-даа адырларын улам ыңай хөгжүдүп тургаш, нийтилел бүдүрүлгезиниң хемчээлин дыка улгаттырарын чедип алыры, аңаа үндезилээш, ажылчы чоннарның амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин чайгылыш чок бедидерин хандырары болур.

Мурнундагы съездиниң

МОНГОЛ АРДЫН ХУВЬСГАЛЫН 50 ЖИЛ 1971

> «Чогум-на харын баштайгы пролетаржы революция-биле, Октябрьның төрээн чурту—улуг Совет Эвилели-биле Моол революцияның сырый эвилелиниң тургустунганы бодунуң Төрээн хостуг чуртунуң догуннаашкынының 50 чылының дургузунда бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының чедип алган төөгүлүг чедиишкиннерин хандырган».
>
> **Ю. Цеденбал.**

ХООЧУН РЕВОЛЮСЧУЛАРНЫҢ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

Моол совет улустарның быжыг найыралының каңнаттынган хөй чижектериниң бирээзи болза, бистиң ийи чурттуң хоочун хувискаалчыларының интернационалчы кады ажылдажылгазы болур. Дайзыннарга удур демиселге кадыг-берге орукту эртерде кайы-кайызының эрге-ажыын билчип, бот-боттарынга деткимче дузаны көргүзери, сүт дег арыг ак сеткилден өскүп үнген, аңгызы чаңгыс акы-дуңмалышкы ханы харылзаалыг турган.

Мындыг харылзааның эгезин улуг Ленинге баштаткан Октябрь революциязы салган. Чүгле октябрь революциязының ачызында моолдун арат чону революцияның төнчүзүнге чедир тиилээриниң быжыг үндезин суурун чедип алган.

Моол Араттың намы дээр революсчулар организациязының 1920 чылдың июнь айның 25-теги хуралындан хүлээп алган шиитпириниң бир кол үндезини — Совет Россия-биле харылзаа тургузарының айтырыы турган.

Найысылал Хүрээге ажылдап турган орустуң хамаатылары революсчу-демократ үзелдиг Михаил Иванович Кучеренко, Яков Васильевич Гимбержевский, Иван Степанович Маслаков олар-биле кады Моолдуң революсчулары быжыг харылзаа тургузуп, оларны боттарының организациязынга кежигүн кылдыр хүлээп алган турганнар.

Бо дугайын сөөлүнде И. С. Маслаков мынчаар сактып бижээн: «Моол эштер шагдан тура моол, орус бөдүүн кижилерни базымчалап турган ээзэргек кыдат шериглерни шүгүмчүлеп, оларга удур демисел чорудары-биле чамдык кижилер саналын кадып турганнар. Бистер, орус ажылчыннар оларны деткип, дузалажырынга белениивисти илергейлеп турган бис».

Найысылал Хүрээге турган революсчу үзел-бодалдыг орус эштер Октябрь революциязының алыс утказын хандыр тайылбырлап, бистиң хоочун революсчуларывыска улуг дузаны чедирип турганнар.

Бодунуң чуртунуң арат чоннарының эрге-ажыы дээш, Советтер чурту-биле харылзаа тударын оралдажып турган Моол революсчуларның чүткүлүн билгеш, Коммунистиг интернационал болгаш большевиктер партиязының удуртулгазы Моолда байдалды ылавылап көөрү-биле 1920 чылдың үш айда бодунуң төлээлекчизи Сороковиков деп кижини Моолче чоруткан.

1921 чылдың март айның 11-де Хүрээде чажыт бөлүктүң беш төлээлекчилериниң Сороковиков-биле ужуражып чугаалашканы — моол революсчуларның Совет Россия биле харылзаа тударынга чугула базым болган. Бо ужуражылга үезинде эш Сухэ-Батор баштаан моол революсчулар: «Бис силерде революцияның байдалын мурнайла Гимбержевский суглардан дыңнааш, ол чүктен бистиң ажыл-херээвиске дузалажып, оруувус айтып бээр чадавас деп бодап турган бис. Ынчангаш бир тээ силер бодуңар чедип келген чүве төлээде, бистиң нам силерни улуг хүндүлел-биле уткуп, Совет чазак болгаш ону удуртуп турар бүгү большевиктер намы сорулгазын, туюлунга чедирзин деп йөрээп тур бис» — деп чугаалаан.

Коминтернниң Ыраккы Чөөн чүк талазы-биле төлээлекчилери Борисов биле Цэдэн-Иш найысылал Хүрээге кээп, революсчу организацияның ажылы-биле боттары таныжып, бистиң төлээлекчилеривисти Иркутскиже чалап, аңаа баргаш ужуражыр кижилерни сүмелээн. Маңаа үндезилээш, Моолдуң Араттың намы деп организацияның төлээлекчилери Советтер чуртунга баар болуп дугурушкан.

Арат намының чеди төлээлекчилери: Сухэ-Батор, Чойбалсан, Ласол, Догсом, Данзан, Бодоо, Чагдаржав олар 1920 чылдың чеди-сес айларда Советтер чуртунга барганнар. Олар аңаа баргаш, октябрь революциязының үре-түңнелин боттары көрүп, таныжкан чорук Моолдуң арат массаларының эрге-шөлээ дээш демиселин делегейниң революстуг шимчээшкини-биле харылзаштырарынга улуг салдарны көргүскен. Революцияны бүгү ниитинии кылдыр калбартырының арга-хемчээн бодап чораан моолдуң арат массаларының төлээлекчилери Советтиг Россиядан келгеш, орустуң ажылчын аңгызының дуржулгазын, революсчу үзел-бодалын улам калбартып эгелээн.

Сухэ-Батор баштаан моол революсчуларның төлээлери Советтиг Россияга чорда оларны хүлээп ап, ажыл-херээнге эң-не баштай дузалажып турган кижи болза, Үстүү-Шивээге консулдуң албанын эрттирип турган Отто Иванович Макситеник болган.

Макситеник 1920 чылдың августуң эгезинде Сухэ-Батор баштаан төлээлерни хүлээп ап ужурашкаш, Совет чазактың албан черлериниң удуртукчулары-биле ужураштырып, ажыл-албанын бүдүрериңге бүгү-ле чүүлдерни белеткеп берген турган. Ол үеден эгелээш, Макситеник 1921 чылдың ортан үезинге чедир бистиң намның болгаш революцияның ажыл-херээнге шын-на сеткилинден дузалажып ажылдап турган, намның баштайгы бир дугаар Улуг хуралынга аалчы боол олуржуп, Совет чазактың өмүнээзинден байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Ыраккы Чөөн чүк республиканың даштыкы херектер яамызының сайыды болгаш Коминтернниң бүрүн эргелиг төлээлекчизи турган Борис Захарович Шумяцкийге Моолдуң арат чонунуң революстуг ажыл-херээнге дузалажыр даалганы Ленин берген турган. Совет чазактың Моолдуң арат чоннарынга хамаарыштыр 1919 чылдың чеди айдагы төөгүлүг кыйгырыын Шумяцкий боду дамчыдып берген болгаш «Моолдуң шыны» солунну белеткеп үндүреринге боду дузалажып турган.

1920—1921 чылдар үезинде хоочун революсчулар-биле эң-не чоок ажылдап турганнарның бирээзи Сергей Степанович Борисов Чөөн чүк улустарының секциязының Моол-төвүт килдизин эргелеп турган. 1921 чылдың эгезинде Үстүү-Шивээ хоорайга Сухэ-Батор болгаш ооң эштери-биле кады ажылдап, оларның ажыл-херээнге дузалажып турганындан аңгыда араттың намының баштайгы улуг хуралынга Коминтернниң төлээлекчизи боол олуржуп, чүве чугаалаан. Сөөлүнде Моолдуң араттың намының чанынга турар Коминтернниң төлээлекчизинге томуйлаткаш, эш Борисов бистиң намның практиктиг ажыл-херээнге дузалажып турган.

Коминтернниң шугуму-биле бистиң революцияның херээнге дузалажып ажылдап турган бурят эштерниң киирген үлүү улуг. 1920 чылдың ортаа үезинден эгелээш Элбэндорж, Ринчино, Жамсарны Цэвээн, Жамбалын Сандагдорж, Дашбалын Цэдэн-Иш, Цэрэншйн Баламсуу олар ышкаш эштер биске дузалажып эгелээн.

Ол ышкаш Моолдуң Араттың шериниң хүрээлеңинге боттарының эки туразы-биле шилчип кирип, даштыкы дайзыннарга удур амы-тынын харам чокка тулчуп чораан бөдүүн орус хамаатылар-даа эвээш эвес турган. Моолдуң араттың революциязының партизаннары Мельников, Козлов олар болгаш Моолду шинчилеп турган эртемден Бурдуков актарга удур тура халышкын үнерге боттары херек кырынга дузалажып турганнар.

Оон аңгыда Моолга дузалаары-биле келген Кызыл Шериг кезектериниң сураглыг удуртукчулары Нейман, Байкалов, Щетинкин, Роковский, Широких, Полянский, Глазков, Никитин, Терпиловский олар ышкаш эштерни бистиң арат чоннарывыс хүндүткелдиг-биле сактып чоруурлар.

Х. БАЛТ.

ЧУРУКТА: Зуунхангай сумузунуң малчыны МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады МАР-ның Социалистиг Күш-ажыл Маадыры Ламжавын Санжжав. Бо маадыр ында «Давшилт» — («Дешпилге») кодээ ажыл-агый каттыжыышкынының кежигүнү. Ооң малдан турар хою 800 баш.

АРАТТЫҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

Моолдуң Араттың революстуг намы болгаш араттың чазаа революцияның тиилээниниң баштайгы хүннеринден эгелээш-ле арат чоннуң кадыының камгалалынче улуг сагыш салып келген.

МАРН-ның 1923 чылда болган II Улуг хуралы кадык камгалалының херээн чугулалап көргеш, аарыгларга баш удур хемчеглер алырын, эмнелге оран-савазын тударын эргежок чугула деп санаан. 1925 чылдың октябрь 10-да Улан-Батор хоорайга эң баштайгы болбаазырангай эмнелге черин 15 оруннуг кылдыр ажыткан. 1930 чылда Улустуң VI дугаар Улуг хуралы МАР-ның кадык камгалал черин Кадык камгалалының яамызы кылдыр эде тургускан.

Бистиң чуртка улустуң кадык камгалалының херээ Совет Эвилелиниң акы-дуңма ак сеткилдиг дузаламчызы-биле хөгжүп келген. Моолдуң арат чонунуң кадыының камгалалы дээш улуг күжениишкинни салып келген совет медицина ажылдакчыларынга бистиң арат чонувус чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин илередип турар.

Совет Эвилели-биле акы-дуңма найыралдың болгаш кады ажылдажылганың түңнелинде бистиң чуртта кадык камгалалының херээ шапкыны-биле хөгжүп келген. Ам бистиң чурт кадык камгалалының талазы-биле чамдык капиталистиг чурттарны ашкан. Чоннуң 10.000 кижи бүрүзүнге эмчилерниң бисте онаажып турары Япониядан 12 хуу, Иран, Ирак, Турция болгаш Азияның өске-даа чурттарындан 7—8 катап хөй болуп турар.

1969 чылдың байдалы-биле алырга, бистиң чурттуң чонунуң 10.000 кижи бүрүзүнге 92 эмнелге оруну, 17 эмчи, 61 ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары онаажып, хоорай, суурларның доктаамал чурттакчы бүрүзү эмнелгеде чылда 6 удаа шинчидип турар. Чуртта 1200 ажыг эмнелге черлеринде 20.000 ажыг эмчилер болгаш ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчылары бар. Кадык камгалалының херээ сайзырап, калбарганының түңнелинде чоннуң арыг өзүлдези 30 хуу болуп турар.

Бистиң Убса-Нур аймакта кадык камгалалының херээ намның болгаш чазактың доктаамал сагыш салыышкынының ачызында, бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, хөгжүп келген. 1930 чылда аймакка 1 ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылыг, 2—3 сестралыг эмнелге пунктузу турган болза, ам 730 ажыг эмнелге ажылдакчылыг 95 медицина албан черлери ажылдап турар. Ооң иштинде янзы-бүрү салбырларлыг 1 каттышкан эмнелге чери, 2 диспансер, сумулар аразының 3 эмнелгези, 30 эмнелге пунктулары, 15 аптека, 26 уруглар садтары бар.

Убса-Нур аймактың каттышкан эмнелгезиниң бөдүүн херээжен эмчизи мени 10 чылда ажылдаанымны бедии-биле үнелээш, МАРН-ның XVI Улуг хуралынга төлээге соңгуду. Аңаа киришкеним меңээ кызыгаар чок өөрүнчүг-дүр.

Улусчу революцияның чартык чүс чыл оюнуң бүдүүзүнде хуралдаан МАРН-ның XVI Улуг хуралы эрткен беш чылда Моолдуң арат чонунуң бүдүрген ажыл-херектерин түңнеп, 1971—1975 чылдарда улус ажыл-агыйының болгаш культура тургузуушкунунуң беш чыл планының талазы-биле директиваларын бадылаан.

МАРН-ның XVI Улуг хуралынга делегейниң 50 коммунистиг болгаш ажылчын партияларының төлээлери киришкен чорук болза, бистиң партиявыстың интернационалдыг харылзааларының улам быжыгып турарының тодаргай илерээшкини болган.

Б. ААЖАА,
эмчи, МАРН-ның
XVI Улуг хуралының
төлээзи.

УБСА-НУР 50 ЧЫЛДАРДА

(Г. БИЗЬЯА, аймактың Нам Комитединиң бирги секретары).

Бежен чылдар дээрге, кижи төрелгетенниң төөгүзүнде кыска хуусаа болза-даа, намның мерген удуртулгазы-биле хөгжүп келген бистиң чурттуң үлүг-хуузунга хөй чүс чылдарда хожудаашкыннарны узуткап, капиталистиг ниитилелди эрткен бүдүн чүс чылдар-биле деңнежир хуусаа болур.

Бөгүнгү Убса-Нур аймак 1970 чылдыы-биле алырга, малдың баш санының талазы-биле тус чурттуң хемчээли-биле үшкү черде, кижи санының талазы-биле бешки черни ээлеп турар болгаш 20 суму, хоорайларлыг, хөмүрдаштыг, электроэнергиялыг, авто болгаш кодээ ажыл-агый машиналарын септээр черлерлиг, ыяш, далган, кат-чимис, чыжыргана болбаазырадыр база спирт кылыр өске-даа он-он бүдүрүлгелерлиг, амгы үени-биле дериттинген харылзаа болгаш транспорттуг болуп бедик хөгжээн. Аймак 1931 чылда тургустунуп турда чүгле дөрт автомашиналыг турган болза, ам бар, чиик болгаш тускай ажылдыг янзы-бүрү маркалыг, 630 ажыг автомашина бар.

Убса-Нур аймакка 1931 чылда совет эмчи Власов дөрт ыяш оруннуг кижи эмнелгезиниң салбырын тургускан турган, бо хүннерде амгы үениң болбаазырангай дериглери-биле хандыртынган аймактың улуг эмнелгези, 2 диспансер, сумулар аразының үш эмнелгелери, 10 участок эмнелгелери, 27 медпункт, 19 божулга бажыңы бар. Ында ортумак болгаш дээди эртемниг 145 эмчи ажылдап турар.

Нам, чазактың ап чоруткан улуг хемчеглериниң түңнелинде кижилерниң культурлуг амыдыралы чылдан чылче сайзыраан. Ук аймакта сөөлгү чылдарда культура бажыңнары, кинотеатр, музей, ном садыгларының элээн хөй тудугларын туткан. Ол ышкаш культура албан черлериниң материалдыг баазазы элээн быжыгып, ажыл-чорудулгазы калбарган. Оон аңгыда барыын үш аймактарның аразында дыштаныылга чери болгаш пионер лагери, база колхозтар аразының дыштаныылга чери ажылдап турар. 1960—1970 чылдарда ажылчын, албан-хаакчыларга тывыскан деткимче үш катап өзүп, бараан саарылгазы 2 катап улгадып, ажылчыннарның ортумак шалыңы сөөлгү беш чылда ийи хуу өскен. Эрткен чылдыы-биле алырга, бистиң аймактың бир ажылчын кижизиниң шалыңы ортумаа-биле 4917 түгрик колхоз кежигүннериниң ортумак шалыңы 1482 түгрик, четкен.

Бистиң аймактың арат чоннары күш-ажылгыр чоруу-биле ат-сураглыг. Оларның аразында МАР-ның Күш-ажылдың Маадыры Шагдарсүрэн. Санжжев, алдарлыг башкы Сайнбулак, малдың чаш төлүн ажаап алыр талазы-биле республиканың чемпиону, МАР-ның улустуң улуг хуралының депутады Таскай, Минжигмай, Малчын сумузунуң «Малчын» колхозунуң даргазы Бадам, Ховд сумузунуң нам үүрүнүң секретары, МАР-ның Улустуң Улуг Хуралының депутады Даваа дээн ышкаш хөй-хөй мурнакчылар бар.

Аймак, сөөлгү ийи чылдарда 244 муң малды немей өстүрүп ап, мал өстүрериниң дөрт дугаар беш чылга планын 113,6 хуу күүсеткен. 1970 чылда аймактың бүдүрүлге черлери боттарының бүдүрүлге планын 104 хуу күүсеткен. Садыг болгаш белеткел организациялары күрүнеге 88 тонна дүктү, 20 тонна эътти пландан ажыр дужааган.

Араттың улуг революциязының 50 чыл оюнга уткуштур тергиин аймакты илередир чарыштың негелделерин боттандырар дээш чүткүлдүг ажылдаанывыс түңнелинде, МАРН-ның 16 дугаар улуг хуралынга уткуштур түңнээн социалистиг чарышка үшкү черни ап, Нам Төп Комитединиң, Улустуң Улуг Хуралының, Сайыттар Чөвүлелиниң болгаш Моолдуң профессионал Төп Чөвүлелиниң дипломун, үргүлчү кадагалаар Кызыл тук, Мөңгүн шаңналды алган. Ол ышкаш бир кижи Күш-ажылдың Маадыры, 3 кижи республиканың алдарлыг башкызы, эмчизи, садыг ажылдакчызы деп хүндүлүг аттарны чедип алган болгаш Сухэ-Батор, Күш-ажылдың Кызыл тугу, Поляр сылдызы орденнер болгаш медальдар-биле 2000 ажыг кижи шаңнаткан.

Моолдуң девискээринге чоруурга, мал-ла мал. Бо чурукта чылгычыларны көрүңер. Солагай талазында турар кижи МАР-ның дээди хавыязы Сухэ-Батор орден-биле шаңнаткан Доржсурен-дир. Ол Хаяргас сумузунда «Хяргас-нур» кодээ ажыл-агый каттыжыышкынының кежигүнү эштери-биле 500 ажыг чылгыны кадарып, хайгаарап турар.

АЛДАРЛЫГ ОРУУ

шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, моол улус эрткен чылдарда экономика болгаш культура тургузуушкунунуң, бодунуң материалдыг чаагай байдалын бедидериниң сорулгаларын шиитпирлээринге улуг чедиишкиннерни чедип алганын партияның XVI съездизинге МАРН ТК-ның отчёт илеткелинге эш Ю. Цеденбал чугаалаан. МАР-ның ажылчы чоннары дөрткү беш чылдың (1966—1970 чылдар) кол көргүзүглерин күүсеткен болгаш социализмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга чугула салыышкынын киирген.

Эрткен беш чылда чурттуң экономиказының кол адыры —кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы дыка быжыккан. Тракторларның нииити саны 1,4 катап, автомашиналарның — 1,3 катап, электростанцияларның — 1,3 катап өскен. Чер ажылында хөй күш үнер ажылдарны бүрүн механизастаан. Кодээ ажыл-агыйның чаа-чаа чугула объектилерин Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле туткан болгаш ажыглалда киирген.

Дөрткү беш чыл планының чылдарында кодээ ажыл-агыйның бараанныг продукциязының чылда ортумак хемчээли 6,1 хуу улгаткан. Куражыл-агыйлар болгаш кодээ ажыл-агый каттыжыышкыннары 1970 чылда 20 млн. пуд тарааны ажаап ап, тараага болгаш бо чылдың тараа үрезининге чурттуң хереглелин хандырган.

Чаа беш чылда кодээ ажыл-агыйның кол сорулгазы чүл дээрге, бар курлавырларны эң долу мобилизастап база боттуг ажыглаарынга үндезилээш, ниитиниң малының баш санын өстүрүп, малдың продуктулуун болгаш кодээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидип, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң материал-техниктиг баазазын улам ыңай быжыглап тургаш, кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң хемчээлин улгаттырары ол болур.

Чаа беш чылдың төнчүзүнге чедир кодээ ажыл-агыйның нииити продукциязын 22—25 хуу көвүдедирин төлевилээн. Малдың баш саны 11 хуу көвүдеп, 25 миллион баш чедер. Чер ажылының талазы-биле шөлдерниң дүжүдүн дыка бедидер, тараага, картофельге болгаш ногааларга чурттуң хереглелин хандырар сорулга салдынып турар. Эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге нептередири онза ужур-дузалыг болур.

МАР-ны аграр-индустриалдыг чурттан индустриал-аграрлыг чурт болдурарының оруунга дөрткү беш чылда чугула базым кылдынган. 1965 чылдыынга деңнээрге, 1970 чылда үлетпүрнүң нииити продукциязы 1,6 катап өскен болгаш ооң өзүлдезиниң чылда ортумак темпизи 9,9 хуу болган. Үлетпүрнүң нииити продукциязының немей өзүлдезиниң 81 хуузу күш ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедээниниң күзели-биле чедип алдынган, а беш чыл дургузунда үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 41 хуу бедээн. Эрткен беш чылда 90 чыгам улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин болгаш цехтерни тудуп база чаарты дерээн.

Чаа беш чылда үлетпүрнү хөгжүдериниң кол сорулгалары чүл дээрге, улус ажыл-агыйының одалга-энергетика баазазын улам быжыглаары, чурттуң материал-чиг-эт курлавырларын ажыглаарын калбартыры, улустуң хереглел бараанын бүдүрер адырларны чайгылыш чок хөгжүдери, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери болгаш продукцияның шынарын бүгү хемчег-биле экижидери болур. Өзүлдениң чылда ортумак темпизин 9 хуудан кудулаттайн тургаш, үлетпүр продукциязының хемчээлин 53—56 хуу көвүдедир сорулга салдынган. Ниитилел продуктузунуң нииити бүдүрүүшкүнүнге үлетпүрнүң үлүг-хуузу 1970 чылда 34 хуу турганынга бодаарга, 1975 чылда 40 хуу чедир улгадыр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн үлетпүрге 37 хуу бедидерин планнап турар.

МАРН бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазынга ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин улам долу хандырарын чедип алыр деп социалистиг бүдүрүлгениң дээди сорулгазын өскерлиш чок удуртулга болдуруп турар. Дөрткү беш чылда ажылчы чоннарның амыдыралының материалдыг чаагай байдалы болгаш культурлуг деңнели улам ыңай бедээн. Хереглел фондузу 24.6 хуу, а ажыл төлевириниң фондузу — 27 хуу улгаткан. Чаа беш чылда чоннуң боттуг орулгалары барык 22—23 хуу көвүдээр.

Моол Арат Республика тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиканы чайгылыш чокка чорудуп турар, ол дугайын хамаарышпас бот эргелиг социалистиг күрүне кылдыр ооң догуннап келген бүгү төөгүзү херечилеп турар. МАРН-ның болгаш МАР-ның чазааның даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазы Совет Эвилели-биле болгаш социализмниң өске-даа чурттары-биле Моолдуң эвилелин, найыралын база кады ажылдажылгазын бүгү хемчег-биле быжыглаарынче, социалистиг дем каттыштырылга чурттарының делегейде турушталын болгаш оларның хөделиишкиннериниң чаңгыс эвин быжыглаарынче угланган.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү болганы-биле МАР акы-дуңма чурттарның ажыл-агыйжы кады ажылдажылгазын быжыглаарынга, социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдеринге идепкейлиг киржип турар. Акы-дуңма өске чурттар-биле кады Моол Арат Республика колониализмге болгаш империализмге удур, улустарның тайбыңын, айыыл чок чоруун, хосталгазын болгаш национал хамаарышпас чоруун камгалаар дээш идепкейлиг туржуп турар. Ооң ужун делегейде ону хүндүткел-биле көрүп турар болгаш ооң ат-алдары бедээн. Чүгле сөөлгү беш чылда безин МАР чээрби күрүне-биле дипломаттыг харылзааларны тургускан. Ооң түңнелинде ол чурт делегейниң 53 чурту-биле ам дипломаттыг харылзааларны тудуп турар.

Чаа амыдыралдың тургузуушкунунга бодунуң бүгү кайгамчыктыг чедиишкиннерин моол улус бодунуң марксисчи-ленинчи авангарды — чуртту социалистиг орукта бүзүрелдиг башкарып орар Араттың революстуг партиязының шылгаттынган удуртулгазының ачызында чедип алган. Марксизм-ленинизмниң, пролетаржы интернационализмниң принциптеринге шынчы моол коммунистерниң партиязы социалистиг дем каттыштырылга чурттарының, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжыышкынын быжыглаар дээш чайгылыш чок демисежип турар.

Социализмни болгаш коммунизмни тургузар дээш демиселге улам-на быжыг найыралчы болгаш акы-дуңма ёзузунуң харылзаалары улусчу Моолдуң болгаш Совет Эвилелиниң аразынга шагдан бээр тургустунган болгаш чылдың-ва улам быжыгып орар. Марксизм-ленинизмниң болгаш социалистиг интернационализмниң принциптеринге үндезилеттинген, шынчы сеткил, бүзүрел болгаш ханы билчиишкин сиңниккен ол харылзаалар Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның аразынга 1966 чылда ат салдынган керээге улам ыңай илергейлеттинген.

«СЭКП, Совет күрүне Моолдуң Араттың революстуг партиязы-биле, Моол Арат Республика-биле быжыг шылгаттынган найыралды бежен чыл тудуп келди. Социалистиг Моолдуң шынчы өңнүү болгаш эвилелчизи — Совет Эвилели моол өңнүктериниң экономиканың улуг айтырыгларын шиитпирлээринче, боттарының чуртунуң делегей турушталын быжыглаарынче угланган күжениишкиннерин идепкейлиг деткип турар»— деп, бистиң партиявыстың XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежнев чугаалаан. Ол сөстер бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң бүгү совет улуска изии-биле деткиттирген чайгылыш чок шынчы политиказын илергейлеп турар.

Моолдуң ажылчы чоннары-биле кады Моол Арат Республиканың 50 чылын демдеглевишаан, совет кижилер оларга чүректиң эң-не ханызындан байырын болгаш чаагай күзээшкиннерин дамчыдып турар. МАРН-ның XVI съездизиниң шиитпирлеринге сорук кирген акы-дуңма моол улус бодунуң марксисчи-ленинчи партиязының удуртулгазы-биле социализм тургузуушкунунуң оруунга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр дээрзинге совет улус ханы бүзүрелдиг.

В. ИВАНОВ.

„САЯН"—КРАСНОЯРЖЫЛАРГА

Ыры болгаш танцының «Саян» күрүне ансамбли чоокта чаа найы даншыр Ленин орденниг Красноярск крайга барып, оон төвүнге чартык ай иштинде оюн көргүзүп чораащ келген. Тыва артистер Красноярск хоорайның болгаш оон чоок-кавызының эң улуг культура ордуларынга он беш удаа концерт көргүскен. Баштай-ла Дивногорск хоорайның чурттакчыларынга концертти бараалгаткан бис. Ол хоорай Енисейниң чараш бойдус-турумалдыг черинде туттунган, тергиин чараш, хөй каът бажыңнарлыг. Красноярск ГЭС-тиң ажылчыннары ында чурттап турар. Ол хоорайның чеди километр хире үстүү талазында Енисейниң суун кежир туткан бетон, шил, цементиден кылган бедик плотинаны болгаш оорта эгелээн Красноярск далайны көрген бис.

Ол далайның эриинде чурттуң хөй булуңнарындан келген туристер майгыннары аажок хөй. Дараазында бистиң артистеривис Сибирьниң аар машина тудар бүдүрүлгезиниң, целлюлоза-саазын болгаш химия комбинаттарының ажылчыннарынга, инженер-техниктиг ажылдакчыларынга болгаш албан-хаакчыларынга, «Сылдысчыгаш» пионер лагериниң дыштаныкчыларынга, шериг албаныгларга, дыштаныр бажыңнарның дыштаныкчыларынга концерттерни бараалгаткан бис.

Июньнуң 28-те Красноярск крайның болгаш хоорайның хөй-ниитизиниң мурнунга чедиишкиннииг ойнадывыс. Сөөлгү концертти крайның телевидениезин дамчыштыр он-он муң көрүкчүлер көрген.

Бистиң ансамбльдиң коллективи тыва урам чүүлдү краснояржыларга сонуургатканын аажок үнелеп турар болду. Чижээлээрге, «Тыва хүреш» деп танцыны, сыгытты, хөөмейни, хомустаарын олар бир дугаарында көрүп, дыңнап турар болганда, тыва урам чүүлдүң ажылдакчыларының репертуарының байлаан магадааннар.

Крайның бүдүрүлгелериниң мурнакчыларының бирээзи — химия комбинадының шылгарангай кижилеринге чазактың шаңналдарын тывыскан кежээге бистер онза хөй-аъттыг ойнаан бис. Ол байырлалдыг кежээни бистиң концертивис улам байырлалдыг шинчи кириипкен. Концерттиң шимелдеени безин магадап, химичилер бистерге келгилээш, холдарывыс тудуп, өөрээнин илергейлеп турдулар.

А пионерлер дээрге, бистиң барык номер бүрүзүн катап-катап ойнап бээрин каш-даа удаа дилээннер. Концерт доозулган соонда, орта митинг болган дег: «Найырал! Найырал!» «Тыва эш-өөрлерге байыр!» деп кыйгылар-даа үнгүлээн. Оон дараазында пионерлерниң дилээни ёзугаар отряд бүрүзү-биле чурукка тырттырып-даа алдывыс.

Красноярскиге болган бистиң сөөлгү концертивиске СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары эш Тока, культура министри эш Хомушку база олурушкулаан. Концерт соонда, СЭКП Красноярск крайкомунуң, край күүскомунуң база СЭКП Красноярск хоорукомунуң болгаш хоорküүскомунуң Хүндүлел бижиктерин бистиң коллектививиске тывыскылаан. Ансамбльдиң удуртукчуларын база крайкүүскомунуң культура килдизиниң хүндүлел бижиктери-биле шаңнап демдеглээн.

Ооң-биле кады ол концертке келген хөй-нийти төлээлекчилеринге С. К. Тока байыр чедирип чүве чугаалаан. Тыва АССР-ниң бурунгаар шапкын хөгжүлдезинге краснояржыларның көргүзүп турар дузаламчызы дээш өөрүп четтиришкенин эш Тока аңаа илергейлээш, краснояржылардан тургустунган Щетинкин-Кравченконуң партизан шериниң Тывага ак дээрбечилерни чылча шаап кааның, баштайгы революсчулар, башкылар, тускай эртемниглер Красноярск чурттуг эштер болуп турганын, Красноярскиге В. И. Ленинниң чорупп турганын оратор чугаалаарга, база тывалар биле краснояржылар Енисейниң суун кады ижип, акы-дунма өг-бүледе дег чурттап турарын сагындырарга, муң шаа кижилиг зал дииңмиттиг адыш часкап турду.

Красноярск крайга бистиң концерттеривистиң чедиишкиннииг болуп эртгилээнинге краснояржыларның бистерни чылыы-биле уткуп алганы база дузалыг болганы чугаажок. Крайның филармониязының, крайкүүскомунуң культура килдизиниң төлээлекчилери, Тываның чонунга билдингир композитор Израйлевич бистерни концерт садында үдеп чорупп турганнар.

Концерт көргүзүглериниң соонда чанып келгеш, бо бүгүнү демдеглеп бижиири бисте дыка-ла өөрүнчүг-дүр.

Б. ИРГИТ.

КЫРГЫС ССР. Иссык-Куль хөлдү «Кыргыстың ак-көк чинчизи» дээр. Кыргыстың, Сибирьниң, Казахстанның, Алтайның ажыл-ишчилери ында дыштанып турар. Чүгле чаңгыс «Ак-көк Иссык-Куль» кадыкшылга чери безин чылда чеди муң ажыг кижини хүлээп алыр.

ЧУРУКТА: «Ак-көк Иссык-Куль» санаторий.
М. ШЛАФШТЕЙННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроникازы).

Даг хөлүнүң курорттары

Иссык-Куль — Кыргыс республиканың эртинези. Бедик даг эдээнде турар хөлдүн эриктеринде профэвилелдериниң үш чүс ажыг дыштанылга бажыңнары, пансионаттар, туристиг баазалар болгаш пионер лагерьлери чаптыла берген. Чылдың-на маңаа чартык миллиондан ажыг кижи эмнедип, дыштанып кээп турар. Оларның хөй кезии халас болгаш чиигеткен өртектиг путёвкалар-биле дыштанып турар.

Республиканың курорттарындан «Джалал-Абад» ан-не сурагдыг. Ол далай деңнелинден 975 метр бедикте турар. Дагның арыг агаары, хүн болгаш эмниг суг, торф малгажы нерв системазының, бүүректерниң, баарның болгаш шимчээшкин органнарының аарыгларын экирти эмнээринге дузалаар.

«Джалал-Абад» — Ортаа Азияның эрте-бурунгу кадыкшылга чери болур. Оон кайгамчык эмгир шынарының дугайында медээлер чүс-чүс чылдар мурнунда-ла билдингир. «Джалал-Абад» дугайын Кытатка, Афганистанга, Индияга, Иранга улус шагдан бээр билир турган. Оон эмгир суу аарыгга таварышкан кижилерни экиртир эмнеп, кадыкшылын эгидип турар. Амгы ында улуг-улуг дыштанылга бажыңнарын, эштир черлерни туткан. Паркта грек тооруктарның болгаш чинараларның тускай аллеязын тарып олуртукан. Беш чылдыкның төнчүзүнге чедир (1975 чыл) «Джалал-Абад» барык ийи катап калбарар.

Тянь-Шань дааның кайгамчык бойдус чурумалдыг черинде профэвилелиниң «Джеты-Огуз» курорту тургустунган. Бо кадыкшылга чериниң суу радионнуг. Оон температуразы 60 градус чедип турар. Ол суг хан базыышкынныг, нерв системазы кошкан аараан кижилерге дузалаар.

Мөңгилиг дагның эдээнде «Ак-Су» деп ургуларның кадыкшылга чери туруп турар.

1975 чылда Иссык-Куль хөлдүң чоогунда профэвилел санаторийлери, дыштанылга бажыңнары, пансионаттар болгаш пионер лагерьлери 800 муң хире кижини хүлээп алыр аргалыг болур.

Азат УСМАНОВ:
ПМА-ның корреспондентизи.

Алдарлыг юбилейин уткаан

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Акы-дунма Моолдуң ажылчын чоннары бүгү улустуң байырлалы — Моолдуң улус революциязының 50 чыл оюн өөрүшкү-биле уткуп турар.

Төрээн чуртка, юбилейге күш-ажылчы белектериниң дугайында медээлер чурттуң бүгү черлеринден кээп турар. Революцияның беш он чыл юбилейинге аңар болдурган чарыштың эгелекчилери Налайха шахтаның дагжылары боттарының хүлээлгелерин күүсеткен. МАР-ның Күш-ажыл Маадыры А. Орлогбай баштаан мурнакчы участок бир комбайн-биле ажылдап кылыышкынының турган дээде чедиишкинин чедип алган — айда 10—13 муң тонна хөмүрдашты каскан. Улан-Баторнуң улетпүр комбинадының фабриказының коллективи чартык чылда пландан ажыр 300.000 төгериктиң продукциязын бүдүрүп үндүрген. Тудуг болгаш тудуг материалдар улетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелериниң ажылчыннары ээлээн хөй тудугларны хуусаа бетинде ажыглалга кииргени. Күш-ажылчы маадырлыг чорууктуң кайгамчыктыг чижектериниң дугайында дыңнадыглар Дархандан, Чойбалсандан, Сухэ-Батордан болгаш өске-даа хоорайлардан база келгилээн.

Ховар ыяш

Онза хевирлиг дыт ыяшты Приморьениң кодээ ажылгыйы институдунуң доозукчулары алышкылар Анатолий болгаш Василий Артюхтар тыпкан.

Копия болгаш Ботчи дээр улуг эвес ийи хемчигеш унунга ол аныяк лесоводтары вертолет-биле чедирип каан соонда олар ховар дээн чойган ыяштың арыгазын көрүп каапнар. Специалистерниң барык шинчилеп көрбээни ол ыяштар ында 2000 гектар черде чаптылдыр үнген болган.

Ыракки Чоон-чук — дыт ыяштарының онза хевирлиг «бойдус камгалалы» боop турар. Ында сес янзы дыт ыяштар үнүп турар. Ынчалза-даа Ыракки Чоон-чуктуң үнүжүнүң шинчээчилеринге Приморьениң ол дыды үр үениң дургузунда билдинмейн келген. Экспедициядан мырыңай чаа-чаа ээп келген лесоводтар эрте-бурун шагның ол ине бүрүлүг ыяжы кандыг черге таарж ып үнерин, кандыг үрезинни бээрин тодарадыры-биле ажылдап кирипкен.

-○-

Кавказтың мөңгилери

Кавказтың мөңги-доштарында 140 миллиард кубометр өл-шык кадагалаттынып чыдар. Ынчалза-даа сөөлгү чүс чылда ол мөңгилер ээзэн кызырылган. Чижээ, олар 1885 чылда ийи муң дөрбелчин километрни ээлеп турган болза, ам—1780 хире дөрбелчин километрде чаптылган боор турар. Ынчангаш бир эвес ол-ла байдал-биле эриир чүве болза, 500—550 чыл болгаш-ла ук мөңгилер шуут чок апаар чадавас.

Ынчалза-даа чамдык мөңгилерниң доштары чыл келген тудум-на кылыннап, немежип турарын эртемденнер база тодараткан.

-○-

Чылдар кызырылган

Чылыг черге таарышкан яблоня азы груша дээн ышкаш кат-чимис үнүштери Ыракки Чоон-чуктуң кадыг-доңгун кыжынга шыдажыр бе? Чоокка чедир-ле ол айтырыгга харыы бээр диз е, он беш, чээрби чыл негеттинер турган. А ам эртемденнер ол айтырыгга кап-ла минута болгаш харыылап бээрлер. Оларга «Селекционер» деп чаа херекsел дузалап турар.

«Селекционер» үнүштүң иштинде өл-шыктың хемчээлин тодарадыр шынарлыг. Ынчангаш үнүшке өл-шык ковудээп тудум-на ол сооkка доңуучал болуру билдингир болгай.

САЛЫМНЫГ ООЛ

...1959 чылда, апрельдиң бир-ле хүнүнде мээң бичии оглумга ооң уези, доозураш кара карактыг, пөрүк тыва оол келди. Ойнап чоруй, ийилээ дашкаар үне маңнашкаш, удавааnда катап ээп келди. Оглум Славик тургаш:

— Ачай, бо мээң эжим оол бодунуң чураан чуруктарын сенээ көргүзүксеп турар кижи-дир, болур бе?

Мен улуг сонуургал-биле ону көөрүн күзедим. Ол хүнден эгелээш, Володя Ховалыг-биле (бичии оолдуң адын ынча дээр) бистиң аравыста найырал эгелээн. Володя мээң бажыңымга-даа кээп чуруп, чураан чуруктарын-даа эккеп көргүзүп, өөредилгени ап турган. Чурук чурууруңга таарышкан байдал ооң бажыңында чок боорга, Пионерлер бажыңының чанында чурук бөлгүмүнге кирип алырын сүмеледим. Удатпаан чок, оол ээн түннелдерни чедип ап турар апарган. Кол-ла чүве—ында урам чурулга талазы-биле бодунуң тускай мөзүзү бар болду. Ындыг чорук чогаадынчы кижиге онза херек. Эгелеп чоруур талант ынчаар оттуп, илереп эгелээн.

Удатпаанда Володя Тыва улустуң аас чогаалындан үлегерлеп алган «Ие» деп портрет бижип көргүскен. Ооң-биле чергелештир пейзажтар, натюрморттар база чуругулааан.

Бо оолдуң ажылдарын дыка үр үеде сонуургап, чогуур сүмелер берип, дузалажып келгеш, чурулга талазы-биле тускай өөредилге черинге кирерин саналдадым. 1966 чылда Володя Красноярскиниң Суриков аттыг чурулга училищезинге кирип алган. Аңаа дуржулгалыг чурукчу башкыларның удуртулгазы-биле баштайгы чылында-ла кедилиг, салымныг чурукчу болурун бадыткап шыдаан: ооң чураан ажылдары бедик үнелээшкинни алгылаан.

Чылдар эртип, аныяк чурукчу өзүп, «холунуң үжүү» дадыгып келгени илдең болду. Ооң ынак чурумалы — чоннуң амыдыралындан алган эт-сеп натюрморттары болур. Ындыг чуруктарында буддук өңнериниң онза кестүрү, оларны таарыштыр бижээни, аянныы болгаш утка-бодалының делгеми аажок. Ховалыгның бир ындыг чуруун шилип алгаш, бо чазын Москвага болуп эрткен автономнуг республикаларның чурулга делгелгезинге ону көргүзерге, композиция-даа, көрүштүг өңнери-биле-дээ урам чүүлдүң үнелекчилерин магадатканы аңаа таварылга эвес. Володя ол харыысалгалыг делгелгеге киришкен чурукчулардан бистиң эң аныяк чурукчувус. «Мээң чуртум, мээң бажыңым» деп делегей делгелгезинге, В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга тураскааткан бүгү эвилел делгелгезинге, бистиң республика чурукчуларының делгелгезинге база киржип турган.

Бо салымныг оол ам дээди өөредилге черинче кирерин белеткенип турар. Алды чыл болгаш Владимир Ховалыг улуг чурукчунуң калбак оруунче кирер дээрин бүзүреддиг.

Г. СУЗДАЛЬЦЕВ,
ССРЭ-ниң чурукчулар эвилелиниң кежигүнү.

ЧУРУКТА: Владимир Ховалыгның натюрморт чуруп турары.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

Кубок—динамочуларда

Бут-бөмбүүнүң талазы-биле республика кубогу дээш түңнел оюннар доозулган. Сөөлгү оюннар мынчаар эрткен.

Баштай Хову-Аксы биле Ак-Довурактың командаларының ужуражылгазы чидиг, сонуургаачыг болган. Оюн эгелээш, 20 минута болуп турда, даг-дүгү хоорайның ойнакчызы бергедеп келгеш, бөмбүктү сегирип алган, ол дээш, команданың хаалгазынче штраф тевиишкинни кылган. Валерий Чертков ону чараш киир тепкен. Оюннуң ийиги чартыы дооступ чыгал турда, Ак-Довурактың вратары база бир бөмбүктү ажиннден үндүр октаар ужурга таварышкан.

«Торпедо» команданы динамочулар 3:0 кылдыр уттуп алган.

Тиилээн ийи командаларның оюнун кымычылар онза сонуургап көрген. Арга, техника, тактика талазы-биле дең командаларның ужуражылгазы эгезинден эгелеп чидигленген. Хову-Аксының камгалакчызының частыын ажыглааш, динамочу Геннадий Багай-оол баштайгы санны ажыткан. Удавааnда сан деңнежи берген, ынчалза-даа «Динамо» командазы 2:1 сан-биле тиилелгеге четкеш, кубокту чаалап алган.

Аныяк оолдар командаларының иштинден Бии-Хем районнуң бут бөмбүкчүлери бирги черни ээлээн.

В. АНДРЕЕВ,
маргылдааның кол судьязы.

Беш мыйыстыг ирт

Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң Найырал салбырының аныяк хойжузу Салчак Малчын-оолдуң кодан ында беш мыйыстыг, чартык нарын дүктүг хунан ирт бар. Ону тускай эртемниглер безин аажок сонуургап турар: ийи мыйыс өрү углаан, үш дугаары бурунгаар шиштейген, артканнары куду алзы дээрбектелип баткан.

Чоокта чаа С. Малчын-оолдуң кодан хоюн кыргып турда, ол иртти кыргыкчылар болгаш тыылганнар магадаан. Ооң дүгү ийи килограммдан оранчок ашкан.

— Үш, дөрт мыйыстыг оп-ку ковчуг ховар боор чүве, а ындыг хойну көөр туржук, дыңнаваан бис—деп, хоочун малчыннар чугаалажып турар.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Телевидение

ИЮЛЬ 10-ДА

МОСКВАДАН

13.00—Уругларга. С. Михалков. «Улуурган войгун». Москваның «Аныяк көрүкчүлер» театрының шиизи. 14.00—14.10—Чапсар. 14.10—Бистиң аалчывыс—шүлүкчү Р. Рождественский. 14.30—Бут бөмбүүнге ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо». (Москва).—«Арарат» (Ереван). Ийиги кезээ. 15.15—Концерт. Т. Синявская ырлаар. 16.05—«ССРЭ-ниң улустарының спартакиадазында». Баскетбол. 16.45—Сөөлгү медээлер. 17.00—«Дөрт танкист болгаш ыт». Хөй сериялыг урам-чечен телефильм. 17 болгаш 18-ки сериялары.

КЫЗЫЛДАН

19.00—«Боттуу». Урам-чечен фильм.

МОСКВАДАН

20.30—Дамчыдылгалар программазы. 20.35 — «Дириг амытаннар делегейинде». «Бистиң бичии өңнүктеривис». 22.00—Сөөлгү медээлер. 22.05—Эвилелдешкен республикаларның спартакиадазында. 22.20—«Дилээшкин». Дамчыдылганы чогаалчы С. Смирнов чорудар. 23.00—00.00—«Терем-теремок». Улуг улуска тоол.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Деридер чорукту болдурбас хемчеглер

Кижиниң үндүрүп чоруур деризин хемчээли ооң кандыг-бир аар ажыл кылганындан болгаш даштыкы байдалдардан хамаарыштыр кээп турар. Орта шыңган эъттерниң ажылы, агаарның бедик температуразы (изиг), изиг чем ижери: (шай, мүн) болгаш өске-даа байдалдар салдар чедирип турар.

Ниитизи-биле эмин эртир деридер чорук хөй нуруузунда-ла төп медерел системазының аарыглары-биле азы бестер тканьнарының ажылдап үндүрүп турары суук веществоларның (бүдүмелдерниң) ажылы үрелгени-биле холбашкан болур. Ону эмнедири-биле нере азы иштики аарыглар эмчизинге баары эргежок чугула.

Мага-боттуң кандыг-бир мөчүлериниң (холдарның, буттарның, колдуктар адааның) деридерин эмнээрде чүнүң-даа мурнунда кешке дерни үргүлчү арыглап чодары эргежок чугула. Деридер черлерни хүннүң-не ссваннап (үрүглар саваңы азы спермацетов-биле) чуггаан соонда ооң дараазында составтыг эмнер-биле бызаар: цинктиң ажындызы-биле тальк тыы деңге холааш, аңаа беш хуулуг борлуг кислотаның эзилдирин холуур, цинктиң ажындызы-биле уротропинни дең хемчээлдиг холуп алыр. Буттар деридер болза, кешти болгаш салаалар аразынче курган эм бызаарындан аңгыда уктарның, ол ышкаш идиктерниң дүвүнге, үстүнде айыткан курган эмнерниң бирээзинден бичиини урун алыр.

Эмин эртир деридер таварылгаларда деридер черлерни формалинниң чаңгыс хуулуг эзилдиринн спирттиң чеден хуулуг эзилдирии-биле холаан суук эм-биле дүн-хүнде бир катап дүрбүп каар. Дүрбүп чагган соонда үстүнде айыткан курган эм-биле азы тальк-биле бызаар, ол эмнерни аптекадан садып ап болур.

Соок болгаш дерлиг холдарга кеосипар холаан (бир литр сугга үш улуг шопулакты 32-37 градус) чылыг суглуг ваннажыгашты кылырын сүмелээр.

Бир эвес изиргенир холдар эмин эртир деридер болза 2 градус бүлээн ваннажыгашты чорудар. Ваннаның 1 литр суунга бичии шопулактың ийи иштиг хлорлуг кислотаны холуп эзилдирип алыр. Ванналаашкынның үргүлчүлели 10-15 минута болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫ-
ДЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Өөренирин күзээннерге

Кызыл садыг касса эпппараттарының кассирлериниң айхуусаалыг курузунга өөреникчилерни хүлээп ап турар. 18 хардан өрү, 8—10 класс доосkан, Кызыл хоорайда чурттап турар кижилерни аңаа хүлээп алыр. Өөреникчилерге айда 30 рубль түңнүг стипендияны төлээр.

Айтырыг, тайылбырны Кызыл садыгның каар килдизинден алыр, оон адреси: Кызыл, Октябрь кудумчузу, 29.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга шокар булуттаар, чаъс чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада республикага 5—10, Кызылга 3—7 метр чедер.

Агаарның температуразы республиканың дагпыг районнарынга 20—25, өскелеринге 27—32, Кызылга 28—30 градус изиг болур.

КИНО

ИЮЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Амыдыралдың бир хүнү» 10.00, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тоолзуг тон» 9.15, 11.15, 13.10, «Эрзин үениң чаңгызы» 15.10, 17.10, «Шиитпирлиг ыс» 19.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шиид республика» 15.00, 16.50, 18.40, «Чаңныкче бар чор мен» 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Улуг кижилерге шуптузун чепшээрээн» 15.30, 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР: «Чүгле ол мочээн кижи харыылаар» 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24 харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажылгыйы килдизиниң 21-47, улетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—00330.